

”Villiä Afrikkaa ja Intian palatseja”

Etnosentrismi 1950-luvun suomalaisissa maantiedon oppikirjoissa

Sofia Karismaa

Kandidaatin tutkielma

Historia

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Toukokuu 2024

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck –järjestelmällä

Kandidaatintutkielma

Humanististen tieteiden kandidaatti, historia

Sofia Karismaa

”Villiä Afrikkaa ja Intian palatseja” – Etnosentrismi 1950-luvun suomalaisissa maantiedon oppikirjoissa

Sivumäärät: Tutkielman sivumäärä: 26, liitteiden sivumäärä: 2

Tämä kandidaatin tutkielma käsittelee etnosentrismiä suomalaisissa maantiedon oppikirjoissa, joita on käytetty kansakouluissa, keskikouluissa ja oppikouluissa 1950-luvulla. Tutkielmani tarkoituksena on selvittää miten etnosentrismi ilmenee maantiedon kirjoissa Euroopan ulkopuolisista kansoista. Tutkin kansojen sekä luonnon kuvailua rotuopin ja eksotismin käsitteiden kautta. Vertailen tutkimuksessa maanosia erillisinä alueina. Tutkielmassani käytän neljää maantiedon oppikirjaa, jotka ovat Aaro Hellaakosken, Kyllikki Tuomisen ja Jorma Mattilan *Maa ja sen asukkaat II* 1954 (WSOY), Iivari Leiviskän *Koulun maantieto* 1956 (WSOY), L. Arvi P. Poijärven ja Olavi Renkosen *Keskikoulun maantieto* 1957 (Otava) sekä Karl-Erik Näsmarkin ja Heikki Väänäsen *Oppikoulun maantieto* 1959 (WSOY). Maantiedon koulukirjoja tutkimalla sain selville, että koulukirjat sisältävät todella paljon etnosentrististä suhtautumista Euroopan ulkopuolisiin kansoihin. Kansat kuvaillaan hyvin rotuopillisessa valossa ja heihin liitetään alistavia ilmauksia. Euroopan ulkopuolista luontoa kuvaillaan ihannoivilla mutta myös kauhistelevilla kuvauksilla, jotka ovat liitettävissä eksotismiin. Kansojen ja luonnon kuvailuissa ilmenee selvää toiseuden luontia suomalaisuudesta.

Avainsanat: Etnosentrismi, eksotismi, maantiedon kirjat.

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Tutkimusaihe ja -rajaus	4
1.2	Tutkimuskirjallisuus ja -menetelmät	6
2	Etnosentrismin juuret	8
3	Koulukirjat maailmankuvaa luomassa	10
3.1	Rotuluokittelu ja luonteenpiirteet	10
3.2	”Alkeelliset” kansat	14
4	Kiehtova maailma	17
4.1	Eksoottinen näkökanta	17
4.2	Maailma kuvien välityksellä	20
5	Yhteenveto	24
	Lähdeluettelo	26
	Lähteet	26
	Liitteet	28

1 Johdanto

1.1 Tutkimusaihe ja -rajaus

Kandidaatintutkielmani tarkastelee maantiedon oppikirjojen sisältöä 1950-luvun Suomessa. Tarkastelen tutkimustyössäni maantiedon koulukirjojen sisältämiä kuvauksia Euroopan ulkopuolisista kansoista ja luonnosta. Valitsin tutkimukseeni maantiedon koulukirjat, sillä vuosi sitten tutkiessani ensi kertaa 1950-luvun oppikirjoja, minulle tuli yllätyksenä, kuinka rasistisia kuvauksia maantiedon kirjat pitävät sisällään. Pohdin työssäni oppikirjojen sisältämien kuvausten luonnetta alkuperäisasukkaista sekä sitä, miten alkuperäiskansat ja luonto on nähty ja ymmärretty maailmansotien jälkeisessä Suomessa.

Olen rajannut työni aiheen tarkastelemaan 1950-lukua. Aloitan tarkasteluni 1950-luvun alusta, sillä toisen maailmansodan jälkeen koulun käynnissä tapahtui murros. 1950-luvulle tultaessa Suomessa vahvistui koulutususkko sekä niin kutsutut suuret ikäluokat saavuttivat kouluiän. Kohoavan elintason myötä yhä useammassa perheessä oli varaa kouluttaa lapset ja oppikoulujen oppilasmäärät kasvoivat räjähdysmäisesti. Kansakoulu ja kansalaiskoulu tehtiin pakollisiksi, mutta silti moni lopetti koulunkäynnin kansakoulun jälkeen. Vuonna 1952 laadittiin myös uusi opetussuunnitelma, Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II. Päätin lopettaa tarkastelun 1950-luvun lopulle, sillä vuonna 1963 julkaistiin Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö III. Koin parhaaksi rajata aiheen 1950-luvun Suomeen myös sen takia, koska koulujärjestelmä koostui tuolloin rinnakkaiskoulujärjestelmästä, joka purettiin 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa, jonka jälkeen tilalle tuli peruskoulu. 1950-luvun rinnakkaiskoulujärjestelmään kuului kaksi väylää: kansakoulu ja oppikoulu, joihin tarkastelemani aineisto sijoittuu.¹

Rajasin aiheeni kyseiselle ajanjaksolle myös pedagogisessa ajattelutavassa tapahtuneen muutoksen takia. Koululaitoksen pedagoginen ajattelu 1950-luvulla poikkesi aiemmasta ajasta. 1950-luvulla pedagoginen ajattelu siirtyi uskonnollisista ja isänmaallisista painotuksista kohti uutta kansalaiskasvatusta, johon kuuluivat tasa-arvo, demokratia ja moniarvoisuus². Yksilönvapaus nähtiin tärkeänä arvona, sillä sen ajateltiin kehittäväen myös

¹ Hytönen 2013, 45-48.

² 1950-luvun käsitykset tasa-arvosta ja moniarvoisuudesta poikkeavat paljon nykyajan käsitteistä. Ajattelu tasa-arvossa koki vasta 1960-luvulla murroksen, jolloin pyrittiin kohti tosiasiallisen tasa-arvon toteutumista. Myös

yhteisöllisyyttä. Oppikoulu kontrolloi oppilaidensa elämää ja pyrki kasvattamaan lapsista vanhempiaan kunnioittavaa kansaa ja isänmaan tulevaa sivistyneistöä. Uskonto menetti jossain määrin asemaansa opetuksessa.³ 1950-luvun tasa-arvo käsitys poikkeaa hyvin paljon aikamme käsityksestä, ja sen voi huomata käsittelemistäni maantiedon kirjoista.

Olen valinnut tutkimukseeni kansakouluissa, keskikouluissa ja oppikouluissa käytettyjä koulukirjoja. Käytän työssäni neljää kouluhallituksen hyväksymää maantiedon oppikirjaa. En saanut tarkkaa tietoa kirjoista, millä luokka-asteilla ja missä kouluissa niitä on käytetty mutta oppikirjat ovat rakenteeltaan hyvin samanlaisia ja noudattavat samaa mallia. Kirjojen opetuksen sisältö ei eroa paljoa toisistaan ja niissä tuodaan esille samoja asioita. Valitsin neljä eri maantiedon kirjasarjaa, jotta saan mahdollisimman laajan ja kattavan kuvan 1950-luvun maantiedon oppimäärästä. Maantiedon kirjat ovat Aaro Hellaakosken, Kyllikki Tuomisen ja Jorma Mattilan *Maa ja sen asukkaat II* 1954 (WSOY), Iivari Leiviskän *Koulun maantieto* 1956 (WSOY), L. Arvi P. Poijärven ja Olavi Renkosen *Keskikoulun maantieto* 1957 (Otava) sekä Karl-Erik Näsmarkin ja Heikki Väänäsen *Oppikoulun maantieto* 1959 (WSOY).

Lähden tarkastelemaan tutkielmassani näiden koulukirjojen kuvauksia alkuperäiskansoista ja luonnosta sekä kulttuureista tekstin ja kuvien avulla. Kirjat sisältävät etnosentristisiä ja rotuopillisiä kuvauksia alkuperäiskansoista. Etnosentrismi on käsite, jossa ylläpidetään negatiivisia arvioita ja ennakkoluuloja muita ryhmiä kohtaan.⁴ Etnosentrismiin liittyy muukalaisviha sekä rasismi muita ryhmiä kohtaan. Olennaista on oman ryhmän pitäminen parempana sekä oman kulttuurin ja ryhmän näkeminen korkeammassa ja positiivisemmassa arvossa muihin ryhmiin verrattuna.⁵

Tutkin kuvauksia Euroopan ulkopuolisista kansoista ja luonnosta etnosentrisen näkökulman kautta. Lähtökohtana työhöni on etsiä oppikirjoista Euroopan ulkopuolisiin kansoihin kohdistuvia halventavia ilmauksia ja kuvauksia. Lisäksi lähden tutkimaan kuvauksia eri mantereiden kansoista ja luonnosta erillisinä alueina. Tarkastelen Amerikkaa, Afrikkaa ja Aasiaa erikseen, sillä kuvaukset eri kansojen välillä saattavat poiketa toisistaan, myös luonto voidaan nähdä erilaisena eri maanosissa. Pohdin työssäni oppikirjojen tekstejä ja kuva-

moniarvoisuuden käsite on muuttunut, sillä 1950-luvulla Suomessa pyrittiin yhtenäiskulttuuriin, jossa vähemmistöt haluttiin sulauttaa osaksi suomalaista kulttuuria. Nykyään eri kulttuureita arvostetaan, ja heille pyritään antamaan tilaa harjoittaa omaa kulttuuriaan.

³ Hytönen 2013, 44, 49.

⁴ Cunningham 2004, 1333.

⁵ Alaminos-Fernandez 2020, 21.

aineistoja. Tutkimukseni *pääkysymys* on: miten etnosentrismi ilmeni maantiedon oppikirjoissa 1950-luvulla. Lisäksi olen valinnut tutkimukseeni alakysymyksiksi miten kansoja ja luontoa kuvailtiin, ja ilmenikö niissä eksotismia. Tutkin kansoja ja luontoa erillisinä alueina omilla maanosillaan. Tarkastelen myös kolonialismin aiheuttamaa takapajuisuuden kuvaa muista kansoista.

Luontoa lähden tarkastelemaan enemmän eksotismin ja tropikalismin näkökulmasta. Eksotismi ja tropikalismi ilmenee kuvauksissa luonnon ihailuna, luonto nähdään eksoottisena ja mielenkiintoisena, josta unelmoitiin ja jota toisinaan kauhisteltiin sen vaarojen ja barbaarien takia.⁶ Kuvaukset oppikirjoissa liittyvät myös 1800- ja 1900-luvulle tyypilliseen rotuoppiin. Arthur de Gobineau oli aikansa rotuteoreetikko, joka yritti rakentaa historianäkemyksen, jonka mukaan maailmassa on kolme päärotua, joita ovat valkoinen, keltainen ja musta, sekä alarotuja. Rotujen välillä vallitsee hänen mukaansa selvä hierarkia, jossa valkoinen rotu on ylivoimainen muihin rotuihin verrattuna.⁷

Tutkimukseni käsittelee Euroopan ulkopuolisten kansojen kuvailua, joka on hyvin halveksivaa. Kirjoissa esiintyy alkuperäisasukkaita alentavia ja halveksivia sanoja, kuten ”neekeri”, joka nykyään on rasistinen ja epäkorrekti ilmaus. Ilmaukset ja kuvaukset oppikirjojen kansoista eivät ole totuudenmukaisia vaan kuvaukset heijastelevat ajalleen tyypillistä eurosentristä, vääristynyttä maailmankuvaa. Käytän lainausmerkkejä aineistoissa käyettyjen rasististen sanavalintojen yhteydessä, ja muuten puhuttaessa käytän kansoista heitä kunnioittavia ilmauksia. En pyri tutkimuksessani selvittämään kansojen oikeaa luonnetta, vaan keskityn oppikirjoissa luotuun vääristyneeseen ja etnosentriseen kuvailuun.

1.2 Tutkimuskirjallisuus ja -menetelmät

Etnosentrismiä, kolonialismia, rotuoppia sekä niiden vaikutusta kirjallisuudessa on tutkittu niin ulkomailla kuin Suomessa. Tutkimusprosessini tueksi olen valinnut aiheeseeni liittyvää aikaisempaa tutkimuskirjallisuutta. Etnosentrisen kuvailun ja ymmärtämisen tueksi olen valinnut William Cunninghamin, John Nezlekin ja Mahzarin Banajin *Implicit and explicit ethnocentrism: Revisiting the ideologies of prejudice* (2004) sekä Sari Roman-Lagerspetzin ja Eerik Lagerspetzin teoksen *Rotuoppien metafysiikkaa* (2017). Teokset johdattavat minua tarkastelemaan etnosentrismiä ja rasismia. Suomessa esiintyvän etnosentrisen ajattelun sekä

⁶ Turunen & Viita-Aho 2020, 480.

⁷ Roman-Lagerspetz & Lagerspetz 2017, 144.

suomalaisen kolonialismin tutkimisen tueksi käytän Antti Kujalan teosta *Kiven murskaajat, Kolonialismin historia* (2019) sekä Historiallinen aikakauskirja -lehdessä ilmestynyttä teemanumeroa *Kolonialismi ja Suomi* (4/2020).

Tutkimusmenetelmäni rakentuu laadulliseen tutkimukseen ja sisällönanalyysiin. Valitsin laadullisen tutkimuksen metodiksi, sillä se pitää sisällään ihmistutkimuksen, jossa tarkastellaan ihmisen itsensä luomaa merkitystodellisuutta tai ”mielen konstruoimaa maailmaa”. Ihmistutkimus tutkii ilmiöitä ja sitä, millaisena maailma on ihmisille näyttäytynyt. Sisällönanalyysi opastaa rajaamaan aineistosta tarvittavan asian, joka on tutkimukselle olennaista. Sisällönanalyysissä tarkastellaan dokumentteja, joihin luetaan myös koulukirjat, siksi sisällönanalyysi metodina on oikeaan suuntaan ohjaava valinta tutkimukselleni.⁸ Laadulliseen tutkimukseen minut johdattelee Jouni Tuomen ja Anneli Sarajärven teos *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi* (2011), jossa opastetaan käyttämään laadullista tutkimusta ja sisällönanalyysia metodina.

Teos opastaa myös laadullisen tutkimuksen käyttöön eettisesti. Laadullisessa tutkimuksessa tutkittavien näkökulmat ja ääni pääsevät esille, joten Tuomen ja Sarajärven mukaan on syytä pohtia tutkimuksen etiikkaa ja moraalialia. Pyrin työssäni kommentoimaan oppikirjojen kirjoittajia neutraalisti enkä tuomitse heitä tai heidän kuvauksiaan, sillä koulukirjojen tuottajat ovat aikanaan saneet vapaasti käyttäen nykyään rasistisiksi ja halventaviksi koettuja ilmauksia ja kuvauksia.

⁸ Tuomi & Sarajärvi 2011, 31, 92, 103.

2 Etnosentrismin juuret

Koulukirjoissa 1950-luvulla olleet kuvaukset muista kansoista ja kulttuureista perustuvat kolonialismin laukaisemaan ajattelutapaan Euroopan ulkopuolisista ryhmistä. Kolonialismin seurauksena eurooppalaiset alkoivat muodostamaan omaa käsitystään Euroopan ulkopuolisista kansoista toiseuden edustajina, kehittymättömämpinä ja ala-arvoisempina kansoina.⁹ Kolonialismi on siirtomaapolitiikkaa, jossa alkuperäisasukkaita yritettiin käännättää kristinuskoon, heidän oikeudet ja maansa otettiin pois, heidät alistettiin eurooppalaisen kruunun hallintoon ja heitä alettiin orjuuttaa sekä käyttää työvoimana eurooppalaisille. Kolonialismi sai alkunsa, kun Kristoffer Kolumbuksen väitetään löytäneen Amerikan vuonna 1492, vaikka mantereen asukkaat olivat tulleet sinne jo yli 10 000 vuotta aikaisemmin. Siitä lähti 1500-luvun alussa Eurooppalaisten maiden harjoittama kolonialismi, joka jatkui aina 1900-luvulle asti.¹⁰

Frederick Cooper selittää kolonialismin olevan ihmisten alistamista pakkokeinoin ekspansionistiseen valtioon ja heidän erotteluun rodun, ihonvärin, etnisyyden, kansallisuuden kulttuurin, yhteiskuntaluokan ja uskonnon pohjalta. Kolonialismi pitää keskeisenä elementtinä ekspansiota: toisten ihmisten maiden valloittamista ja heidän yhteiskuntaan ja kulttuuriin puuttumista.¹¹

Käsitys tummaihoisista alempiarvoisina liittyy eurooppalaisten harjoittamaan orjakauppaan. 1500-luvulta lähtien espanjalaiset tarvitsivat Afrikan orjia amerikkalaisen imperiuminsa kaupungeissa, plantaaseilla tai kaivoksissa. Afrikkalaisia ei alun perin pidetty alempiarvoisina, orjuuteen sopivina ihmisinä. Uuden ajan orjakaupan myötä, afrikkalaisista tuli orjakaupan pääasiallisia objekteja, mistä johtuen alkoi muodostua käsitys heidän alempiarvoisuudestaan.¹² Kolonialismi levisi myös Aasiaan, jonne ensin hollantilaiset perustivat Itä-Intian kauppakomppanian vuonna 1602, ja myöhemmin myös portugalilaiset sekä britit valloittivat Aasian kauppaa. Britannia valloitti Intian kaupan ja syrjäytti kokonaan esimerkiksi intialaisen käsityön.¹³

⁹ Kujala 2019, 21.

¹⁰ Kujala 2019, 31, 45.

¹¹ Lahti & Kullaa 2020, 421.

¹² Kujala 2019, 48.

¹³ Kujala 2019, 67, 141.

Kolonialismi liittyy myös kuvauksiin luonnosta ja kulttuureista, jotka nähdään hyvin eksoottisessa valossa. Liisa-Maija Korhosen mukaan Euroopan ulkopuolinen luonto herätti eksoottista kiinnostusta mutta myös pelkoa. Viidakkoa kuvataan hänen mukaan usein pelottavana paikkana, joka on täynnä vaaroja.¹⁴ Tämänkaltaiset eksoottiset kuvaukset ilmenevät myös maantiedon oppikirjoissa. Lisäksi eksotismi pitää sisällään Korhosen siteeraaman Marjo Kaartisen mukaan länsimaiselle kristinuskolle ominaisia piirteitä. Luontoa tarkastellaan kristillisestä näkökulmasta ja tropiikkiin yhdistetään esimerkiksi kristillisiä paratiisin ja helvetin merkityksiä.¹⁵

¹⁴ Korhonen 2020, 514, 515.

¹⁵ Korhonen 2020, 517.

3 Koulukirjat maailmankuvaa luomassa

3.1 Rotuluokittelu ja luonteenpiirteet

Aloitan tutkielmani tarkastelemalla maantiedon kirjojen sisältämiä rotuopillisia ja etnosentristisiä kuvauksia Euroopan ulkopuolisista kansoista sekä heidän luonteestaan. Maantiedon kirjoissa esiintyy etnosentristisiä kuvauksia niin Euroopan sisällä olevista kansoista kuin Euroopan ulkopuolisistakin kansoista, kandidaatintutkielmani kuitenkin käsittelee pelkästään Euroopan ulkopuolella olevia kansoja. Tuomi ja Sarajärvi muistuttavat laadullisen analyysin kannalta tärkeänä aineiston tiukkaa rajaamista ja pysymistä omassa aiheessa¹⁶. Koulukirjat tarjoavat paljon tutkittavaa, joista kaikki ei liity omaan tutkimuskysymykseeni, esimerkiksi espanjalaisia kuvataan maantiedon oppikirjoissa myös hyvin etnosentriseen sävyyn, luoden vääristynyttä ja yleistävää kuvaa heidän luonteestaan. Eurooppalaiset ovat rotuhierarkiassa Gobineaun mukaan ylimmällä tasolla, vaikka rotujaottelua esiintyy Euroopankin sisällä. Rotuopissa nostetaan esille, kuinka rotujaottelua tehdään eurooppalaisten kesken esimerkiksi juutalaisiin ja myös alempiin luokkiin. Myös suomalaisista on ollut keskustelua rotuopissa, jossa heidät vielä ennen ensimmäistä maailmansotaa luettiin kuuluvan mongolilaiseen rotuun, jonka jälkeen heidät luettiin kuuluvaksi taas valkoiseen rotuun.¹⁷

Koulukirjat sisältävät hyvin paljon kansoja halventavia ilmauksia sekä kuvauksia, joiden avulla luodaan kuvaa muista alempiarvoisempina, toiseuden edustajina. Rotuihin luokittelu nostetaan kansojen kuvauksissa suureen rooliin. Oppikirjoissa esiintyy rotujaottelua, kuvauksia ulkonäöstä sekä eri kansoille luotuja vääristyneitä luonteenpiirteitä.

Kansojen kuvauksissa ilmenee selvä rotuopillinen opetustyyli. Afrikkalaiset jaotellaan oppikirjoissa kuuluvan moneen rotuun, joista pääosa jaotellaan mustaan eli ”neekeri-rotuun”. Lisäksi maantiedon kirjoissa afrikkalaiset lajitellaan hyvin ulkopiolisen silmin, alistavalla otteella. Leiviskä jakaa oppikirjassaan afrikkalaiset muun muassa kielellisesti, jonka mukaan tummaihoiset afrikkalaiset jakautuvat kahteen suureen ryhmään, joita ovat Sudanin ”neekerit” ja ”bantu-neekerit”.¹⁸ Lisäksi tummaihoiset afrikkalaiset lajitellaan oppikirjoissa Kalaharin reunaosissa eläviin pienikokoisiin hottentotteihin ja busmanneihin, jotka kuuluvat alarotuihin

¹⁶ Tuomi & Sarajärvi 2011, 92

¹⁷ Roman-Lagerspetz & Lagerspetz 2017, 149, 151.

¹⁸ Leiviskä 1956, 297, 298.

sekä syvällä metsissä eläviin ”kääpiökansoihin” kuuluviin heimoihin, joita pidetään ”neekerirotua” vanhemman alkuväestön rippeinä.¹⁹

Oppikirjojen antama painoarvo etnosentriselle rotujaottelulle afrikkalaisten suhteen on huomattava, ja se heijastelee Gobineaun käsitystä rotujaottelusta, jonka mukaan maailma on jaettu päärotuihin ja alarotuihin, ja vain eurooppalaiset ovat tämän hierarkian ylimmällä tasolla. Kielellinen jaottelu eri ryhmiin voidaan myös yhdistää Gobineaun rotujaotteluun, joka pitää kieliä eriarvoisina, jakaen näin rodut ja ryhmät myös kielten mukaan.²⁰

Maantiedon kirjoissa kansoista puhutaan melkein aina ”alkuasukas”-nimityksellä. Nimitys on halventava, sillä se luo yleistävää kuvaa kaikista kansoista yhtenä, eurooppalaisia alempana ryhmänä. Termillä luodaan kuvaa kaikista alkuperäiskansoista sivistymättömänä, valkoista rotua vähäpätösempänä. Raita Merivirta liittyy ”alkuasukas”-sanon käytön eurooppalaisen ja valkoisen rodun paremmuuden korostamiseen. Termillä viitataan muiden kansojen sivistymättömyyteen ja alemmuuteen, jolla korostetaan asukkaiden ”villieyttä” ja sivistyksen puutetta. Nimityksellä luodaan erontekoa eurooppalaisten ja alkuaperäisasukkaiden välille.²¹

Oppikirjojen kuvaukset mustaan rotuun kuuluvista ovat hyvin etnosentristisiä ja halventavia. Tummaihoiset afrikkalaiset kuvataan jokaisessa maantiedon kirjassa suurin piirtein samalla tavalla. Leiviskän kuvaus on tyypillinen myös muissa oppikirjoissa:

Neekerirodun tunnusmerkkejä ovat tummanruskea, usein melkein musta iho, tummanruskeat silmät, musta kähäräinen tukka, heikko parrankasvu, pitkä ja kapea kallo, ulkonevat leuat ja paksut huulet, jotka tekevät leuan ulkonemisen vieläkin huomattavammaksi. Kooltaan ovat nekerit isokasvuisia, keskikokoisia ja usein ryhdikkäitä.²²

Kuvauksesta ilmenee etnosentrismille tyypillinen yleistäminen ja kategorisointi ulkopuolisen silmin. Afrikkalaisiin liitetään myös hyvin alentavia ja negatiivisia, etnosentristisiä kuvauksia luonteenpiirteistä. Kirjoissa karkeasti yleistetään heidät olemaan ”lapsellisen iloisia ja huolettomia”. Alempiarvoisuutta luo kuvaukset vähäisestä työnhalusta, suuresta itsekkyydestä ja epäluotettavuudesta sekä lapselliseen hyväntahtoisuuteen liittyvästä, äkkiä puhkeavasta

¹⁹ Näsmark ja Väänänen, 1959, 220.

²⁰ Roman-Lagerspetz ja Lagerspetz 2017, 144, 149.

²¹ Merivirta 2020, 463.

²² Leiviskä 1956, 297.

julmuudesta. Heistä luodaan halventavaa kuvaa selittäen, kuinka he jaksavat tehdä työtä vain paria tuntia kerrallaan, että ”hädintuskin elävät päivästä päivään”²³. Afrikkalaiset nähdään koulukirjoissa huolettomina, villeinä alkuperäisasukkaina. Laura Hollstenin ja Salla Tuorin mukaan tämänkaltaista vastakkainasettelua villeistä barbaareista sekä toisaalta iloisista ja huolettomista alkuperäisasukkaista voi tarkastella jalo villi -käsitteen kautta.²⁴ Koulukirjojen kuvaukset ulkonäöstä ja luonteesta heijastelevat myös ajalle tyypillistä käsitystä afrikkalaisista, joita yleensä kuvattiin jänteviksi, uljaiksi, luonteviksi ja eläimellisiksi sekä tummaihoisiksi.²⁵

Etnosentristinen ajattelutapa afrikkalaisista alkuperäisasukkaista alempiarvoisina rotuluokittelussa näkyy myös koulukirjojen sisällössä luokitella heidät alemmalle tasolle työvoimassa. Oppikirjoissa korostuu valkoisen miehen ylempiarvoisuus: ”valkoisille sopii vain johtaminen ym. arvotyö.”²⁶ Työvoimana kuvattiin käytettävän mustia ihmisiä, ”neekerityövoimaa”. Musta työvoima näkyy aikansa ajattelutavassa, jossa afrikkalaiset nähtiin usein ”neekeripalvelijoina” ja muina työläisinä alempiarvoisemmissa työtehtävissä.²⁷

Kiinalaiset ja japanilaiset kulkevat kirjasarjoissa lähes käsikädessä, ja heitä kuvaillaan usein samannäköisinä sekä heidän luonteenpiirteitään vertaillaan keskenään. Kiinalaiset kuvataan jokaisessa oppikirjassa ”vähään tyytyväisinä”, heidät nähdään rauhallisina ja ahkerina. Japanilaisia kuvataan taas lahjakkaina, ahkerina ja kohteliaina. Leiviskä kirjoittaa etnosentriseen sävyyn japanilaisista: ”Ystävällisessä ja kohteliaassa mutta samalla arvokkaassa käytöksessään, vanhempien kunnioittamisessa ja isänmaanrakkaudessaan japanilaiset kelpaavat esimerkiksi eurooppalaisillekin”²⁸. Tekstistä välittyy sanoma, jonka mukaan eurooppalaiset ovat muita kansoja korkeammassa arvossa, kuten Gustav Le bon kirjoittaa japanilaisista: ”Japanilainen voisi suorittaa vaikka kaikki mahdolliset tutkinnot saavuttamatta koskaan tavallisen eurooppalaisen tasoa tai länsimaista luonteenlaatua.”²⁹

Intian kansat lajitellaan valkoiseen, mustaan ja keltaiseen rotuun, jotka yhdistettiin ajalle ominaiseen kastilaitokseen. Oppikoulun maantieto -kirjassa rotujaottelu ja kastijako yhdistyy

²³ Hellaakoski, Tuominen ja Mattila 1954, 138.

²⁴ Laura Hollsten ja Salla Tuori 2020, 516.

²⁵ Turunen ja Viita-Aho 2020, 471.

²⁶ Hellaakoski, Tuominen ja Mattila 1954, 152.

²⁷ Turunen ja Viita-Aho 2020, 472.

²⁸ Leiviskä 1956, 279.

²⁹ Roman-Lagerspetz ja Lagerspetz 2017, 150.

seuraavasti: ”Ihonväri vaihtelee kastin mukaan vaaleasta neekerimäisen tummaan. Sääntönä on suurin piirtein: sitä vaaleampi, mitä korkeampaan kastiin kuuluva.” Eurooppalaiset pitivät ajanjakson aikana tärkeänä intialaisten jakoa kasteihin. Kastijaon tärkeys ilmenee oppikirjoista, joissa opetetaan, kuinka kastijako jakaa ihmiset syntymästään luokkiin, eikä ylemmän kastin jäsen voi seurustella alemman kastin jäsenen kanssa.³⁰ Eurooppalaisen käsityksen mukaan Eurooppa koostui kansakunnista, ja halventavasti intialainen yhteiskunta nähtiin koostuvan kasteista ja afrikkalainen heimoista.³¹ Oppikirjojen rodullinen jako kasteihin heijastelee maailmankuvaa, joka tulee esiin myös Merivirran artikkelissa, jossa eurooppalaiset kohtelevat intialaisia rodullisen ja sivistyksellisen eriarvoisuuden kautta.³²

Leiviskä kertoo oppikirjassaan, kuinka Kolumbus nimitti Amerikan alkuasukkaita intiaaneiksi. Amerikkalaisista alkuperäiskansoista huomaa oppikirjoissa etnosentrisen lähestymistavan, sillä heistä käytetään kirjoissa yhteisnimitystä intiaani. Etnosentrisen luokittelu intiaaniksi on herättänyt paljon keskustelua. Riku Hämäläisen mukaan termi on yleistävä ja niputtaa kaikki Amerikan alkuperäiskansat yhdeksi ja samaksi ryhmäksi, vaikka tosiasiansa eri alkuperäiskansoja on mantereella yli tuhat. Hämäläisen mukaan yhdysvalloissa pelkästään termin ”Indian” käyttö ei ole hyväksyttävä. Suomessa intiaani termiä voi Hämäläisen mukaan pitää neutraalina, sillä siihen ei liity halventavia käsityksiä.³³

Etnosentrismi ilmenee oppikirjoissa Amerikan alkuperäiskansoista puhuttaessa ulkonäön ja luonteen kuvauksissa yleistävänä piirteiden esittämisenä, joka luokittelee alkuperäiskansat omilla mantereillaan ja saarillaan aina samaksi ryhmäksi. Kuvauksilla luodaan muiden kansojen toiseutta ja korostetaan rotujaottelulle ominaista eri ryhmiin kuulumista. Intiaaneja pidetään eiryisrotuna, intiaani- eli punaisena rotuna. Heidät mielletään kirjoissa voimakkaiksi ja kookkaiksi. Intiaanit kuvataan ihonväriltään kellertäviksi tai ruskehtaviksi, heidän tukkansa mustaksi ja suoraksi, nenä isoksi ja voimakkaasti ulkonevaksi, kasvot leveäksi ja silmät tummanruskeiksi ja vinoiksi.³⁴ Kun taas Australian ”alkuasukkaista” luodaan kuva, jonka mukaan ”ihonväri on musta, nenä leveä ja matala, huulet paksut, silmät tummat, hiukset pitkät ja aaltoilevat.” Lisäksi heihin liitetään etnosentrismille ominainen alkuperäiskansoihin liitetty

³⁰ Hellaakoski, Tuominen ja Mattila 1954, 192.

³¹ Kujala 2019, 200.

³² Merivirta 2020, 464.

³³ Hämäläinen 3/2020, Miten puhua intiaaneista?

³⁴ Leiviskä 1956, 318.

eläimellinen kuva, jonka mukaan ”heidän näkö-, kuulo- ja hajuaistinsa ovat hämmästyttävät tarkat.”³⁵

Euroopan ulkopuoliset kansat erotetaan koulukirjoissa toisistaan erilaisilla kuvailuilla ulkonäöstä ja luonteenpiirteestä. Jokaiselle kansalle luodaan omat piirteensä, jotka ovat liitettävissä etnosentrismien yleistävään käsitteeseen. Kansat edustavat oppikirjoissa toiselta eurooppalaisesta, johon myös suomalaiset kokevat kuuluvansa. Kuvaukset kansoista pitävät sisällään tiukkaa rotuopillista otetta ja ovat halventavia. Afrikkalaisiin ja australialaisiin liitetään enemmän halventavia kuvailuja kuin esimerkiksi japanilaisiin, ja näin etnosentrismien taso vaihtelee hieman eri kansojen keskuudessa.

3.2 ”Alkeelliset” kansat

Etnosentrismille on tyypillistä oman ryhmän saavutusten ja ominaisuuksien näkeminen parempana kuin muiden ryhmien. Muita kansoja kohdellaan etnosentrismissä alistavasti, ja varsinkin alkuperäiskansat nähtiin tyypillisesti käsittelemäni ajanjakson aikana suomalaisessa ajattelutavassa alkukantaisena ja sivistymättömänä mutta kuitenkin heihin liitettiin käsityksiä puhtaudesta ja jaloudesta.³⁶

Maantiedon kirjoista välittyvä selvä kuva muista kansoista eurooppalaisia takapajuisempina ja sivistymättömämpinä. Afrikkalaisia alkuperäiskansoja kuvataan oppikirjoissa hyvin alkukantaisina, sivistyksestä kaukana elävinä taikauskoina kansoina. Oppikoulun maantieto-kirjassa korostuu afrikkalaisten pitäminen alkeellisena, ja kyseistä sanavalintaa käytetään kuvaamaan heidän maanviljelystapojaan. Maantiedon kirjat korostavat paljon afrikkalaisten alkuperäiskansojen kehittymättömyyttä. Koulukirjoissa korostetaan myös heidän asumuksiensa alkeellisuutta. Maa ja sen asukkaat II -kirjassa Saharassa olevien kylien asumuksia kuvataan tasakattoisina, ikkunattomina, savesta ja kiviliuskoista ”kyhättyinä” taloina, joiden sanotaan muistuttavan ”meikäläistä poikasten lumilinnaa”³⁷. Tässä korostuu suomalaisten sivistyneisyys ja kehittyneisyys verrattuna afrikkalaisiin. Myös esimerkiksi arabialaisten ”majat” kuvataan alkukantaisina, korostaen tavanomaista likaisuutta. Kuvauksissa myös ilmenee asuntojen koruttomuus, ja puute huonekaluista sekä talouskaluista. Kuvaukset kylistä ja asumuksista luovat kansoista hyvin primitiivistä kuvaa,

³⁵ Poijärvi ja Renkonen 1957, 287.

³⁶ Merivirta 2020, 467.

³⁷ Hellaakoski, Tuominen ja Mattila 1954, 129.

jolla suomalaiset nostetaan ylemmälle tasolle viittauksilla alkukantaisista maatalousvälineistä ja lumilinnnoista. Leiviskä kuvaa afrikkalaisia kansoja seuraavasti:

Neekerien pääelinkeino on maanviljelys, jota harjoitetaan aivan eri tavalla kuin meillä. Neekereillä on ikivanhaa teollisuutta. Uskonto on henkien ja erinäisten esineitten palvelemista, johon liittyy kaikenlaisten taikojen ja loitsujen käyttäminen.³⁸

Hän kuvaa oppikirjassaan myös Itä-Afrikan ja Madagaskarin alkuperäiskansoja alentavaan sävyyn, jossa hän sanoo heitä ”pakanoiksi ja alhaisella sivistyskannalla eläviksi”. Myös Maa ja sen asukkaat II -koulukirjassa afrikkalaiset alkuperäiskansat liitetään osaksi taikauskoa ja sivistymättömyyttä:

Jokapäiväinen elämä on täynnä temppuja, joilla halutaan varjeltua joka hetkellä vaanivista vaaroista ja sairauksista. Noidat yllytyksellään vielä lisäävät taikauskoa ja hankkivat pelokkaille ihmisille taikaesineitä. Mutta valtion ja lähetyseurojen, suomalaistenkin, perustamat koulut alkavat levittää valistusta kaikkialle.³⁹

Edeltävässä viittauksessa halutaan tuoda esille, kuinka myös suomalaiset osallistuivat lähetystyöhön muiden eurooppalaisten tavoin. Lainauksessa korostetaan, kuinka suomalaiset ovat jo kehittyneet maataloudessa ja ovat sivistynyt kansa. Kuvauksissa Afrikasta ja ”alkuasukkaiden” elämästä voi huomata suomalaiselle etnosentrismille olennaisen kontrastin, jossa kohtaavat eksoottiset villit ja alkukantaiset afrikkalaiset sekä sivistynyt suomalaisuus. 1900-luvun puolivälissä tämänkaltainen afrikkalaisten yhdistäminen esimerkiksi kivikautisiin työvälineisiin ja alkukantaisiin afrikkalaisiin näyttäytyi suomalaisessa ajattelutavassa.⁴⁰

Alkeellisuus yhdistyy maantiedon kirjoissa myös muihin kansoihin, kuten amerikkalaisiin, aasialaisiin ja australialaisiin alkuperäiskansoihin. Intiaanit kuvataan hyvin alkukantaisina heimoina, jotka elävät metsien kätköissä, vieläkin luonnonoloissa: ”He elävät metsässä miltei alastomina keräillen syötäviä hedelmiä ja juuria tai ampuen puhallusputkella ja myrkkynuolella metsänriistaa.”⁴¹ Australian alkuperäiskansoihin liitetään myös hyvin halventavia ja alkeellisia kuvauksia. Australialaisten kerrotaan elävän muun muassa keräilyasteella, elinkeinojen olevan alkeellisia ja taikauskon sävyttävän elämää. Heidät

³⁸ Leiviskä 1956, 299.

³⁹ Hellaakoski, Tuominen ja Mattila 1954, 149.

⁴⁰ Turunen ja Viita-Aho 2020, 472.

⁴¹ Poijärvi ja Renkonen 1957, 267.

kuvataan myös henkisesti hyvin alhaisella tasolla eläviksi. Australialaisten henkiset riennot kuvataan takapajuisiksi ja heidän uskotellaan kuolevan sukupuuttoon väkijuomien takia.⁴² Oppikirjojen sisältö australialaista on hyvin takapajuisuutta korostavaa. Sisällöstä välittyy selvä etnosentristinen alemmuuden korostaminen, jolla luodaan kuvaa muista alkeellisempina ja vähäpätöisempinä.

⁴² Leiviskä 1956, 369, 373.

4 Kiehtova maailma

4.1 Eksoottinen näkökanta

Kansojen kuvailun, rotujaottelun ja etnosentrismien lisäksi maantiedon oppikirjat sisälsivät eksotistisia kuvailuja Euroopan ulkopuolisista alueista. Eksotismi on ristiriitainen käsite, sillä se pitää sisällään ihailua mutta myös negatiivista kuvaa. Eksotismille tyypillistä onkin ihannoimalla alistaminen. Turusen ja Viita-Ahon mukaan tämä tarkoittaa, että kuvailun kohteena oleva paikka nähdään samalla puhtaana ja jalona, mutta myös alkukantaisena ja sivistymättömänä.⁴³

Maantiedon kirjoissa oli suuri ero 2000-luvun maantiedon kirjoihin, jotka eivät sisällä niin sanottua tarinointia ja kohteiden kuvailua. Tutkielmani kohteena olevien koulukirjojen sisältö on hyvin tarinallista kuvailua Euroopan ulkopuolisista kohteista. Esimerkiksi Maa ja sen asukkaat II -kirjassa lähdetään kulkemaan Suomesta ympäri maailmaa tarinallisessa muodossa, jossa samalla kuvaillaan hyvin eksotisoivalla otteella Euroopan ulkopuolisia kohteita. Euroopan ulkopuolisille maille luodaan selvästi tarkoituksenmukaisella otteella toiseuden kuvaa, jossa eksoottiset alueet halutaan erottaa suomalaisesta maisemasta. Seuraava kuvaus sademetsistä Keskikoulun maantieto -kirjassa ilmentää hyvin etnosentristä kuvailevaa otetta:

Sademetsissä kasvaa tiheässä kookkaita lehtipuita. Köynnöskasvit eli liaanit kietoutuvat runkojen ympärille läpipääsemättömäksi verkostoksi. Tiheän lehtikatoksen yllä huojuvat korkeiden palmujen latvukset. Maanpinnalla on niin hämärää, että ruohot ja pensaat eivät siellä menesty. Metsässä vaeltelee simpansseja ja gorilloja, puiden oksilla hyppelee marakatteja. Aukeammilla paikoilla ja savannien rajoilla liikuskelee norsuja ja sarvikuonoja, joet vilisevät krokotiileja.⁴⁴

Kuvauksessa korostuu etnosentrismille ominainen ihaileva toiseuden kuva. Myös muut maantiedon kirjat sisältävät eksotisoivia kuvauksia luonnosta ja ympäristöstä. Leiviskä kirjoittaa maantiedon kirjassaan seuraavasti sademetsien kauneudesta: ”Sademetsän puiden oksilla kasvaa monenlaisia kukkivia kasveja, ja puillakin on kauniita monivärisiä kukkia, joita

⁴³ Turunen ja Viita-Aho 2020, 467.

⁴⁴ Poijärvi ja Renkonen 1957, 186.

puhkeaa niiden rungoistakin, utuisen hienot muodot ovat rinnakkain jämerien kanssa.”⁴⁵ Turusen ja Viita-Ahon mukaan Afrikkaan liitettiin usein tulkinnat alkukantaisuudesta ja villeydestä, jossa Afrikan kauneutta ja paratiisimaisuutta ihannoitiin, mutta samalla kauhisteltiin sen vaaroja ja barbaarisuutta.⁴⁶

Toiseus Afrikan ja Aasian välillä poikkesi toisistaan. Siinä missä Afrikka nähtiin sivistymättömänä paratiisina, Aasia nähtiin korkeakulttuurin tyysijana. Aasiaan liitettiin orientalistisia käsityksiä. Orientalismi sai juurensa jo 1700-luvulta, jolloin Aasiasta kiinnostuttiin sen itämaisen kiehtovan kulttuurin vuoksi.⁴⁷ Intiaa kuvaillaan koulukirjoissa ihmeellisenä ja satumaisena. Intiaan liitetään maantiedon kirjojen kuvauksissa maan ”satumaiset rikkaudet, mahtavat temppeilit ja komeat buddhat”⁴⁸. Kuvaukset Intiasta ihmeellisenä paikkana ovat usein liitettävissä eksotismiin Aasiasta, sillä tarkastelemana ajanjaksona Aasia usein kuvattiin eksotisoinnin kohteena sivistyneempänä kuin Afrikka ja kiehtovana Euroopasta poikkeavana kohteena.⁴⁹

Villieläinten kuvailut välittävät oppikirjoista myös eksotistista kuvaa. Villieläimet saavat suurta jalansijaa koulukirjoissa, joissa niiden monipuolisuudella ja villeydellä sekä uhkaavudella ihmisiä kohtaan tuodaan toiseutta ja eksotismia pinnalle. Eläinten kuvailu jää kuitenkin pitkälti vain niiden runsauden esille tuontiin eikä maantiedon kirjoissa kerrota muuta eläimistä.

Savanni on metsästäjän paratiisi. Seeproja ja antiloopeja, kirahveja ja puhveleita näkyy laumoittain. Leijona ja leopardi ovat vaarallisimmat pedot. Niiden jäljessä hiiviskelevät hyeenat ja sakaalit. Jokilaaksoihin on usein syntynyt holvimaisia, veden yli kaartuvia galleriametsiä. Jokien eläimiä ovat virtahevot ja krokotiilit.⁵⁰

Edeltävä kuvaus Afrikan savannien villieläimistä kuvaa euroopan ulkopuolista luontoa ihannoivalla otteella ”paratiisina”. Kuvauksessa korostetaan savannin villieläinten laajaa kirjoa ja eksoottisia petoja, joita ei löydy Suomesta. Oppikoulun maantieto -kirjassa Afrikan savannien ”suuristaa” tuodaan esille myös paljon. Siellä kirjan sivulle on listattuna lähes

⁴⁵ Leiviskä 1956, 244.

⁴⁶ Turunen ja Viita-Aho 2020, 471, 480.

⁴⁷ Tuominen 2022, 6-7.

⁴⁸ Poijärvi ja Renkonen 1957, 199, 201, 229.

⁴⁹ Turunen ja Viita-Aho 2020, 476.

⁵⁰ Poijärvi ja Renkonen 1957, 181.

toistakymmentä erilaista eläintä: antilooppi, gaselli, seepra, kirahvi, strutsi, kafferipuhveli, leijona ja pantteri, hyeena ja sakaali, afrikannorsu, käsäsika ja sarvikuono sekä virtahepo ja krokotiili.⁵¹ Koulukirjojen toiseuden luonti suomalaisesta luonnosta tehdään siis myös eläinkuvausten avulla, joilla ihmetellään eksoottisia petoja ja muita villieläimiä.

Euroopan ulkopuolisia kohteita ei nähdä ainoastaan eksoottisen ihailun kohteena, vaan koulukirjojen kuvauksissa trooppiset maat nähdään myös vaarallisina ja pelottavina. Uhkaavuuden kuvaa eksoottisista maista luodaan maantiedon kirjojen kuvauksissa täytesanoilla kuten ”vaarallinen” ja ”pelottava”. Koulukirjojen kuvauksissa Afrikasta puhutaan, kuinka öisin kuuluu sakaalien ulvontaa, Sahara on pelottavan kuuma ja sen solissa on kylmää ja huipuilla ikuinen jääpeitto.⁵² Hollsten ja Tuori tuovat artikkelissaan esille, kuinka tämänkaltaiset pelkokuvat välittyvät usein aikalaisten kuvauksista tropiikista: yötä pidetään pilkkopimeänä ja ympärillä vaanivat villieläimet.⁵³

Länsimainen tropiikkiin kohdistettu katse pitää Hollsteinin ja Tuomen siteeraaman Marjo Kaartisen mukaan sisällään kristillistä otetta. Kuvaukset tropiikista ovat yhdistettävissä kristillisyyteen, jolla luontoa yhdistetään epäsuorasti raamatun paratiisiin ja helvettiin.⁵⁴ Kristinusko oli vielä 1950-luvulla arkea johdattava tekijä, se oli ihmisille normi aivan eri tavalla kuin nykyään. Kristinuskon suuren merkityksen huomaa aikalaiskirjoittelussa sekä käsittelemissäni maantiedon koulukirjoissa. Kaartisen kuvaama epäsuora johdattelu paratiisiin näkyy koulukirjoissa kauniilla kuvauksilla sademetsistä ja ihailulla niiden monipuolisesta eläinkunnasta. Helvetti on yhdistettävissä oppikirjojen kuvauksiin vaarallisesta ja eurooppalaiselle epäterveellisestä luonnosta. Koulukirjoissa mainitaan esimerkiksi vaaralliset hietamyrskyt: kuinka ilma tuiskuaa savunsakeana hiekkaa ja tomua, pöly tunkeutuu kaikkialle ja ihmiset hikoavat ja huohottavat suu kuivana.⁵⁵

Ilmasta puhutaan kirjoissa epäterveellisenä eurooppalaiselle, tropiikin ilma on liian kuuma ja kostea, täynnä rankkasateita. Lisäksi Afrikka on täynnä vaarallisia eläinten levittämiä tauteja,

⁵¹ Näsmark ja Väänänen 1959, 205.

⁵² Hellaakoski, Tuominen ja Mattila 1954, 129.

⁵³ Hollsten ja Tuori 2020, 515.

⁵⁴ Hollsten ja Tuori 2020, 517.

⁵⁵ Hellaakoski, Tuominen ja Mattila 1954, 131.

kuten malariaa ja unitautia.⁵⁶ Myös seuraava kuvaus tropiikista ilmentää siitä luotua uhkakuvaa, joka on yhdistettävissä helvettiin:

Iltapäivällä puhkeaa ankaroita sadekuuroja, salamat leimuavat ja ukkonen jyrisee. Mutta eurooppalainen riutuu täällä muutamassa kuukaudessa voimattomaksi ja sortuu kuumetauteihin. Koneet ja muut rautaesineet ruostuvat pilalle, viljavarastot mätänevät.⁵⁷

Edellä käydyt kuvaukset sademetsistä ja trooppisesta luonnosta kuvastavat hyvin Kaartisen esille tuomaa tropikalismia. Tropikalismissa tropiikkia ladataan kristillisillä paratiisin ja helvetin merkityksillä,⁵⁸ jotka koulukirjojen kuvauksissa näkyvät hietamyrskyinä, ankarina ukonilmoina ja kuumetauteina, jotka tuhoavat eurooppalaisen.

Eksotismi välittyy koulukirjoissa monella tavalla. Se tulee esiin luonnon kuvauksilla esimerkiksi sademetsistä ja savanneista sekä myös arkkitehtuurin kuvaamisella. Eksotistisilla kuvauksilla luodaan toiseutta eurooppalaisesta ja suomalaisesta luonnosta. Toiseutta havainnollistetaan myös eksoottisten eläinten monipuolisuudella sekä vaarallisen luonnon esimerkkeinä.

4.2 Maailma kuvien välityksellä

Maantiedon kirjat sisältävät todella paljon kuvia luonnosta, maisemista, rakennuksista ja ihmisistä. Jokaisessa maantiedon kirjassa lähes joka sivulla on aina kuva sekä siihen liittyvä kuvateksti. Kuvatekstit vaihtelevat rakenteeltaan kirjasarjasta riippuen, välillä kuvatekstit sisältävät kysymyksiä ja välillä ne välittävät vain tietoa. Valokuvat osoittautuivat kuitenkin tärkeäksi tutkimisen kohteeksi, sillä ne heijastelevat aikansa maailmankuvaa, ja sitä miten muut kansat on nähty.

Timo Särkän mukaan valokuvakokoelmia Euroopan ulkopuolisista kohteista, kuten Afrikasta, voidaan pitää kolonialistisina pyrkimyksinä hallita ja kontrolloida siirtomaita. Valokuvia

⁵⁶ Näsmark ja Väänänen 1959, 220, 228.

⁵⁷ Hellaakoski, Tuominen ja Mattila 1954, 145.

⁵⁸ Hollsten ja Tuori 2020, 517.

otettiin muistelmien lisäksi myös tieteelliseen dokumentointiin, jonka avulla voitiin hallita ja luokitella ihmisiä, eläimiä ja luontoa.⁵⁹

Valokuvat otettiin tarkoituksenmukaisesti tietyistä asioista ja tietyllä kuvakulmalla. Särkkä jakaa valokuvat harrastelijoiden ottamiin kuviin ja kaupallisiin kuviin, joissa esiintyi tyypillistä etnosentrismia. Kuvissa näkyy etnisiä tunnusmerkkejä omaavia kuninkaita, päälliköitä ja muuta yläluokkaa. Lisäksi Särkän mukaan kuvattiin puolialastomia ”alkuasukkaita”, joilla vahvistettiin käsitystä luokasta ja rodusta. Valokuvia tutkiessa täytyy muistaa, että ne heijastelevat oman aikansa maailmankuvaa. Valokuvat kertovat valokuvaajien käsityksistä ja aikansa katsojien odotuksista. Siksi Särkkä muistuttaa pohtimaan valokuvia kriittisesti, vastaamalla lähdekriittisiin kysymyksiin, jotka ovat olennaisia valokuvien tutkimisen kannalta.⁶⁰

Koulukirjojen kuvien käsittelyssä yhdistyy edellä käsitellyt kansat ja luonto, jotka tulevat esiin erilaisella tavalla, kuvien kautta. Kuvilla edellä käsitellyistä aiheista saa vielä monipuolisemman käsityksen oppikirjojen sisältämästä etnosentrismistä. Maantiedon kirjoissa kuvilla yritetään rakentaa hyvin etnosentristä maailmankuvaa. Kuvia on niin ihmisistä, maisemista ja rakennuksista sekä esimerkiksi maanviljelyksestä ja elinkeinontuotosta. Kuvissa esiintyy samoja rotuopillisia merkkejä, halventavia piirteitä ja eksotismia. Halventavia kuvia on lähes jokaisesta tarkastelemastani kansasta. Valokuvat Afrikasta sisältävät paljon etnosentrismille ominaisia piirteitä. Kuvissa esiintyy paljon puolialastomia ”alkuasukkaita”, joita kuvataan erilaisissa olosuhteissa. Maa ja sen asukkaat II -oppikirjassa tuotiin mielestäni eniten esiin kuvien avulla alempiarvoista ajattelutapaa afrikkalaisia kohtaan. Kuvia on täydennetty halventavilla kuvateksteillä.

Toiseutta ja muita rotuja tuodaan koulukirjoissa esille muotokuvilla. Esimerkillinen muotokuva toiseudesta on tummaihoisesta Sudanin alueella asuvasta ihmisestä. Kuvan alla luki ainoastaan ”neekeri”⁶¹ ja kuvalla selvästi yritetään luoda käsitystä afrikkalaisista omana rotunaan, joka poikkeaa täysin eurooppalaisesta. Kuva edustaa rotuopille ominaisia piirteitä, kuten Chamberlain ilmaisee: ”Rotupiirteiden tunnistaminen perustuu intuitiiviseen

⁵⁹ Särkkä 2020, 523.

⁶⁰ Särkkä 2020, 524, 526.

⁶¹ Hellaakoski, Tuominen ja Mattila 1954, 139.

oivallukseen, jota ei voi tyhjentävästi pukea sanalliseen muotoon.”⁶² Näin kuvan avulla yritetään luoda etnosentrismien vääristynyttä maailmankuvaa toisista.

Rotuopillisia muotokuvia oli myös muissa koulukirjoissa, joissa kuvattiin alkuperäisasukkaita. Liitteissä löytyvässä kuvassa 1. Uuden-Seelannin alueelta on kuva alkuperäisasukkaasta sekä kuvateksti ”Uusien hebridien alkuasukas on melanesialaista rotua. Mitä tuntomerkkejä voit mainita?”.⁶³ Monessa kuvassa ihmisistä on kuvateksteinä esimerkiksi ”Mihin päärotuun hän kuuluu?”, ”Mitä keltaisen rodun piirteitä heissä on?” ja ”Minkä rodun edustaja hän on?”⁶⁴. Rodun tärkeyttä ja toiseutta suomalaisista halutaan siis korostaa ja opettaa hyvin paljon.

Valokuvissa tuodaan esille etnosentrismille tyypillistä alkuasukkaiden takapajuisuutta. Erilaisia asumuksia on kuvattu paljon, ja ne saavat kuvateksteissä takapajuisuuden ja sivistymättömyyden leiman. Nostan esiin kuvauksia ”kylistä”, joista on kuvia kirjoissa. Kuvissa näyttäytyy eri kansojen asumuksia, ja kuvatestit luovat asumuksista hyvin alentavia ja epäkehittyneitä kuvaelmia. Takapajuisuutta luovia kuvatekstejä on paljon: ”Neekerikylän elämä on rauennut keskipäivän kuumuteen. Huomaa majojen muoto ja kylän aitaus.”⁶⁵, ”Tämän alkeellisen intiaanikylön kivimajat ovat ruokokattoisia”, ”Eivät rakennukset eivätkä kadulla olevat angoravuohet kerro meille, että kuva on nykyajalta.”⁶⁶

Eksotismi ja tropikalismi näkyy oppikirjojen kuvissa maisemien, rakennusten ja trooppisten kasvien kuvaamisella. Oppikoulun maantieto -kirjassa on kaksi värikuvaa temppeleistä Intiassa ja Japanissa, joiden kuvateksteillä luodaan yleistävää kuvaa intialaisesta ja japanilaisesta maisemasta ”koristeellisilla ja loisteliailla rakennuksilla” sekä ”temppeleillä, kirsikkankukilla ja kimonopukuisilla naisilla” joiden kerrotaan olevan tyypillisiä ja perinteisiä maisemia.⁶⁷ Kuvat ovat lähes ainoat värikuvat ja niistä välittyy hyvin temppeleiden värikkyys ja kirsikkapuiden eksoottinen vaaleanpunainen väri, jotka luultavasti halutaan tuoda esille käyttämällä värikuvia. Nämä kuvaukset ovat yhdistettävissä eksotistiseen, ihailevaan

⁶² Roman-Lagerspetz ja Lagerspetz 2017, 147.

⁶³ Näsmark ja Väänänen 1959, 296.

⁶⁴ Poijärvi ja Renkonen 1957, 190, 214, 246.

⁶⁵ Hellaakoski, Tuominen ja Mattila, 1954, 137.

⁶⁶ Näsmark ja Väänänen 1959, 163, 260.

⁶⁷ Näsmark ja Väänänen 1959, 193.

kuvailuun maisemasta. Raita Merivirta nostaa artikkelissaan esille suomalaisen kuvauksen Intiasta, joissa kirjoitetaan ”ihmeellisistä palatseista, temppeleistä ja raunioista”⁶⁸.

Eksotismi kuvissa näyttäytyy oppikirjoissa myös yleistävillä maisemakuvilla rantaviivoista, kasveista, eläimistä ja sademetsistä. Kuvassa 2. rannasta ja palmuista näyttäytyy eksotismille ominainen ihailu. Kuvateksti alkaa seuraavasti: ”Kookospalmu, tropiikin rannikkojen ja saarten luonteenomaisin kasvi.”⁶⁹

Afrikka nähdään etnosentrismissä usein alkukantaisena ja villinä eksotismin kohteena.⁷⁰ Tämänkaltainen eksotismi välittyy oppikirjojen kuvista Afrikasta, joissa kuvatekstit ”villeydestä” ja ”vaaroista” täydentävät hyvin etnosentristä ajattelutapaa. Kuvassa afrikkalaisista veneessä ilmenee hyvin eksotismi, sillä kuvaan on liitetty teksti: ”Villiä Afrikkaa. Bantu-neekereitä jokimatalla. Mitkä vaarat uhkaavat siellä uimaria?”⁷¹

Kuvilla pyritään luomaan maantiedon kirjoissa tekstin tueksi kuvaa Euroopan ulkopuolisesta maailmasta, jonka tahdottiin erottuvan suomalaisesta maisemasta ja kulttuurista. Kuvat ihmisistä, rakennuksista, maisemista sekä villieläimistä saavat lukijan näkemään ulkopuolisen maailman eksotisoivalla otteella, sillä kuvat on valittu koulukirjoihin korostamaan toiseutta.

⁶⁸ Merivirta 2020, 456.

⁶⁹ Näsmark ja Väänänen 1959, 298.

⁷⁰ Turunen ja Viita-Aho 2020, 476.

⁷¹ Poijärvi ja Renkonen 1957, 192.

5 Yhteenveto

Kandidaatintutkielmassani lähdin tarkastelemaan suomalaisissa 1950-luvulla julkaistuissa maantiedon oppikirjoissa ilmenevää etnosentrismää. Tutkin etnosentrismää neljästä eri maantiedon kirjasta, jotta sain laajan yleiskäsityksen oppikirjojen sisällöstä. Etnosentristisiä kuvauksia ja etnosentrististä suhtautumista Euroopan ulkopuolisiin kansoihin on maantiedon kirjoissa hyvin paljon.

Tutkimukseni on osoittanut, että maantiedon oppikirjoissa etnosentrismi ilmenee rotuopillisessa ajattelutavassa. Koulukirjoissa on rotuopillinen opetustyyli, joka ilmenee kansojen hierarkisessa lajittelussa esimerkiksi ihonvärin ja kielen perusteella. Rotuopillinen jaottelu on hyvin halventavaa ja negatiivista. Se ilmenee alkuperäiskansojen pitämisenä alempiarvoisena. Lisäksi etnosentrismi ilmenee ulkonäön ja luonteenpiirteiden yleistämisenä. Alkuperäiskansoihin liitetään samoja ulkonäön piirteitä ja heille annetaan tunnusmerkkinä omat luonteenpiirteensä, jotka ovat useimmiten halventavia.

Kansojen ja luonnon kuvailusta välittyy myös eksotistisia kuvauksia. Luonnosta opetetaan paljon eksotisoivasti ihailevaan sävyyn. Euroopan ulkopuoliset alueet nähdään paratiisimaisina alueina, jotka kiehtovat sademetsillään ja savanneillan. Niiden petoeläimiä ja kasvillisuutta ihannoidaan kirjoissa, ja niillä luodaan toiseuden kuvaa suomalaiseen luontoon verrattuna. Kuvauksissa on myös selvä tropiikin lataus kristillisellä otteella, jossa luonto yhdistyy paratiisiin ja helvettiin sen kauneuden mutta samalla aiheuttaman pelon ja vaarojen sekä epäterveellisyyden takia.

Maantiedon kirjoista välittyy selvä kansojen näkeminen takapajuisena ja sivistymättömänä. Alkuperäiskansoja kuvataan oppikirjoissa hyvin alkukantaisina, sivistyksestä kaukana elävinä taikauskoina kansoina. Alkuperäiskansojen asumuksia ja maanviljelystapoja, sekä muuta elannon harjoittamista kuvataan hyvin alkeelliseksi. Kansat nähdään elävän alkukantaisesti metsissä, ja heistä luodaan kontrastia suomalaiselle sivistykselle.

Maantiedon koulukirjojen kuvaukset kansoista ja luonnosta poikkeavat toisistaan, kun liikutaan eri maanosien ja ryhmien välillä. Eniten eroa on nähtävissä kansojen kuvauksissa. Eri kansat on selvästi lajiteltu omiksi ryhmiksi ja rouduiksi omiin alueisiin, joissa jokaiselle annetaan omat tunnusmerkit ja luonteenpiirteet.

Oppikirjoissa esiintyvät etnosentriset suhtautumistavat heijastelevat aikansa käsitystä Euroopan ulkopuolisista kansoista. Alkuperäiskansojen ulkonäön kuvaukset ja elämäntyyli ovat verrattavissa ajalle tyypilliseen näkemykseen alkuperäiskansoista. Kansojen pitäminen takapajuisena ja sivistymättömänä oli yleinen tapa käsittää Euroopan ulkopuolinen maailma. Eksotistiset kuvaukset luonnosta ja kansoista vastaavat myös hyvin ajalle tyypillistä ihannoivaa katsetta Euroopan ulkopuoliseen luontoon.

Lähdeluettelo

Lähteet

Alkuperäisaineisto:

Hellaakoski, Aaro, Tuominen, Kyllikki ja Mattila, Jorma: *Maa ja sen asukkaat II*, WSOY 2. painos. Porvoo 1954.

Leiviskä, Iivari: *Koulun maantieto*, WSOY 24. painos. Porvoo 1956.

Näsmark, Karl-Erik ja Väänänen, Heikki: *Oppikoulun maantieto*, WSOY 2. painos. Porvoo 1959.

Poijärvi, L. Arvi P. ja Renkonen, Olavi: *Keskikoulun maantieto*, Otava 2. painos. Keuruu 1957.

Kuva-aineisto:

Näsmark, Karl-Erik ja Väänänen, Heikki: *Oppikoulun maantieto*, WSOY 2. painos. Porvoo 1959, 296, 298.

Tutkimuskirjallisuus:

Alaminos-Fernandez, Paloma ja Alaminos-Fernandez Antonio: *Ethnocentrism and cultural stereotypes of muslims in Spain*. OBETS. Revista de Ciencias sociales 2020. 18-42.

<https://repositori.uji.es/xmlui/bitstream/handle/10234/189692/70878.pdf?sequence=1&isAlloved=y> [haettu 20.3.2024]

Cunningham, William, Nezelek, John ja Banaji, Mahzarin: *Implicit and explicit ethnocentrism: Revisiting the ideologies of prejudice*. Personality and social psychology bulletin 2004. 1332-1346.

https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0146167204264654?casa_token=A9pYdzSPVWgAAAAA:SZTzZPmVv7-

[gW6Ufk9Jgp1kxo0OMFpDHmUpNYKsdOK7ig4dP2AP3Iqfc1oB2WKCb5rta9uCLB1xu](https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0146167204264654?casa_token=A9pYdzSPVWgAAAAA:SZTzZPmVv7-gW6Ufk9Jgp1kxo0OMFpDHmUpNYKsdOK7ig4dP2AP3Iqfc1oB2WKCb5rta9uCLB1xu)

[haettu 20.3.2024]

Hytönen, Kirsi-Maria ja Rantanen, Keijo: *Onnen aika?: Valoja ja varjoja 1950-luvulla*. Atena Kustannus Oy 2013.

Hämäläinen, Riku: Miten puhua intiaaneista. *Kielikello* 3/2020. <https://kielikello.fi/miten-puhua-intiaaneista/> [haettu 20.3.2024]

Korhonen, Liisa-Maija: ”Tulinen Amerikan kiihko”: Tunteet ja koloniaalisuus Anna ja Edvard Skogmanin kirjeissä Argentiinasta 1906-1907. *Historiallinen aikakauskirja*, nro. 118, 4/2020. Verkkoartikkeli <https://journal.fi/haik/article/view/140761> [haettu 20.3.2024]

Kujala, Antti: *Kiven murskaajat – Kolonialismin historia*. Atena Kustannus Oy 2019.

Lagerspetz-Roman, Sari ja Lagerspetz, Eerik: *Rotuoppien metafysiikkaa*. Turun yliopisto. Ajatus 2017, 142-172. <https://journal.fi/ajatus/article/view/74482> [haettu 20.3.2024]

Merivirta, Raita: Shikarilla brittiläisessä Intiassa ja Nepalissa – C.G.E. Mannerheimin tiikerinmetsästysmatkat ja kolonialismi. *Historiallinen aikakauskirja*, nro. 118, 4/2020. Verkkoartikkeli <https://journal.fi/haik/article/view/140757> [haettu 20.3.2024]

Särkkä, Timo: Kolonialismin toiseus ja kamera: C.T. Erikssonin valokuvat ja Katangan kuparikenttien suomalaiset ”pioneerit” 1901-1906. *Historiallinen aikakauskirja*, nro. 118, 4/2020. Verkkoartikkeli <https://journal.fi/haik/article/view/140762> [haettu 20.3.2024]

Tuomi, Jouni ja Sarajärvi, Anneli: *Laadullinen tutkimus ja siällönanalyysi*. Tammi, Helsinki 2009.

Tuominen, Mikael: *Orientalismin alaviite, Viiteapparaatti Englannin itämaisessa kertomaperinteessä 1782–1816*. Pro Gradu -tutkielma. Turun yliopisto 2022.

Turunen, Johanna ja Viita-Aho, Mari: Suomalaisuuden ja toiseuden rajamailla: eksotisointi Gallen-Kallelan Museon Afrikka-kokoelman näyttelyhistoriassa. *Historiallinen aikakauskirja*, nro. 118, 4/2020. Verkkoartikkeli <https://journal.fi/haik/article/view/140758> [haettu 20.3.2024]

Liitteet**Liite 1. Kuva 1.**

Liite 2. Kuva 2.

